

Φυλακές και Έγκλημα

on July 21, 2012 at 4:38 pm

Posted In: [Ελληνικά](#), [Ζωή](#), [Θεωρία](#)

του Αλεξάντερ Μπέργκμαν

Η σύγχρονη φιλανθρωπία έχει εισάγει ένα νέο ρόλο στο ρεπερτόριο των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Ενώ, παλιότερα, η αναγκαιότητα των φυλακών στηριζόταν, αποκλειστικά, στον ποινικό-τιμωρικό και προστατευτικό τους χαρακτήρα, σήμερα μια νέα λειτουργία, που λογίζεται ως πρωτεύουσας σημασίας, έχει ενσωματωθεί σ' αυτά τα ιδρύματα – αυτή της αναμόρφωσης.

Από 'δω και στο εξής, τρία αντικείμενα (αναμορφωτικός, ποινικός και προστατευτικός) επιδιώκεται να επιτευχθούν μέσω του εξαναγκαστικού φυσικού περιορισμού, με τη φυλάκιση ενός περισσότερο ή λιγότερο απομονωτικού χαρακτήρα, για ένα συγκεκριμένο ή για αόριστο χρονικό διάστημα.

Επιδιώκοντας να προωθήσει την δική της ασφάλεια, η κοινωνία αποκλείει ορισμένα στοιχεία της (αποκαλώντας τα εγκληματίες) από την κοινωνική ζωή, μέσω της φυλάκισης. Αυτή η προσωρινή απομόνωση του παραβάτη εξαντλεί τον προστατευτικό ρόλο των φυλακών. Με έναν εντελώς αρνητικό χαρακτήρα, έχει η προστασία αυτή όφελος για την κοινωνία; Την προστατεύει;

Ας μελετήσουμε ορισμένα από τα αποτελέσματα της.

Αρχικά, ας διερευνήσουμε τις ποινικές και τις αναμορφωτικές φάσεις του ζητήματος των φυλακών.

Η τιμωρία, ως κοινωνικός θεσμός, κατάγεται από δύο πηγές: πρώτον, την παραδοχή ότι ο άνθρωπος είναι ένας παράγοντας με ελεύθερη ηθική και κατά συνέπεια, υπεύθυνος για τη συμπεριφορά του, στο βαθμό που υποτίθεται πως έχει σώας τας φρένας (to be compos mentis) και δεύτερον, το πνεύμα εκδίκησης, στα αντίποινα για το κακό/ζημιά. Παρακάμπτοντας, προς το παρόν, την αμφισβητούμενη συζήτηση για ελευθερία στην ηθική του ανθρώπου, ας αναλύσουμε τη δεύτερη πηγή.

Το πνεύμα εκδίκησης είναι μία καθαρά ζωώδης τάση, που εκδηλώνεται κυρίως εκεί που η σχετική φυσική ανάπτυξη είναι συνδυασμένη με έναν ορισμένο βαθμό ευφυΐας. Ο πρωτόγονος άνθρωπος εξαναγκάζεται, από τις συνθήκες του περιβάλλοντός του, να παίρνει το νόμο στα χέρια του, ας το πω έτσι, για την εξυπηρέτηση της ενστικτώδους επιθυμίας του για επιβολή ή προστασία, για να αντιμετωπίσει τα επιτιθέμενα ζώα ή ανθρώπους, που ήθελαν να τον βλάψουν ή να θέσουν σε κίνδυνο τον ίδιο ή τα συμφέροντά του. Αυτή η τάση, που γεννήθηκε από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και αναπτύχθηκε στη μάχη για την ύπαρξη και την υπεροχή, είχε γίνει, από τον απολίτιστο άνθρωπο, ένα δεύτερο ένστικτο, σχεδόν τόσο ισχυρό για τη ζωτικότητα του όσο και η πηγή από την οποία αυτό αναπτύχθηκε (και ενίοτε ξεπερνώντας το σε αγριότητα και κτητικότητα), για την ώρα, δηλαδή τις προσταγές της αυτοσυντήρησης.

Ακόμα και τα ζώα έχουν το πνεύμα της εκδίκησης. Είναι γνωστές οι ευρηματικές μέθοδοι που χρησιμοποιούν συχνά ελέφαντες που ζουν σε αιχμαλωσία, οι οποίοι στρέφουν την εκδικητικότητά τους επάνω σε ορισμένους ιδιαίτερα απειλητικούς θεατές. Τα σκυλιά και τόσα άλλα ζώα εκδηλώνουν αυτό το πνεύμα εκδίκησης. Αλλά είναι στον άνθρωπο, σε συγκεκριμένο στάδιο της διανοητικής εξέλιξης του, που το πνεύμα εκδίκησης φτάνει να γίνεται το πιο έντονο χαρακτηριστικό του. Από τις βαρβαρικές και τις ημι-πολιτισμένες φυλές η πρακτική της προσωπικής εκδίκησης στην αδικία (πραγματική ή φανταστική) έπαιζε έναν καθοριστικό ρόλο για τη ζωή του ατόμου. Έτσι, η εκδίκηση έγινε το πιο σημαντικό ζήτημα, παίρνοντας συχνά το χαρακτήρα θρησκευτικού φανατισμού. Το ιερό καθήκον της εκδίκησης-τιμωρίας, για μια ιδιαίτερος σημαντική ζημία, πέρασε από τον πατέρα στο γιο, από γενιά σε γενιά, μέχρι το σημείο που για να εξαλειφθεί μια προσβολή να πρέπει να χυθεί το αίμα είτε του δράστη είτε των απογόνων του. Ολόκληρες φυλές έχουν συνεργαστεί για να παρέχουν βοήθεια σε ένα μέλος τους για να εκδικηθεί το θάνατο ενός συγγενή από έναν εχθρικό γείτονα και να του δώσουν το ειδικό προνόμιο του άμεσα θιγόμενου να δώσει τη χαριστική βολή στον επιτιθέμενο.

Ακόμα σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες το παλιό αίσθημα της «ματωμένης εκδίκησης» παραμένει πολύ δυνατό. Οι ημι-βάρβαροι του Καυκάσου, οι αμαθείς χωρικοί της Νότιας Ιταλίας, στην Κορσική και την Σικελία, εξακολουθούν να χρησιμοποιούν αυτή την πρακτική εκδίκησης μερικοί απ' αυτούς, όπως οι Τσερκέσσιοι^[1], το κάνουν αρκετά φανερά· άλλοι, όπως οι Κορσικανοί, αναζητούν ασφάλεια και το κάνουν με μυστικότητα. Ακόμα και στις (λεγόμενες) δικές μας χώρες το πνεύμα προσωπικής εκδίκησης, των ορκισμένων αιώνιων εχθρών, εξακολουθεί να υπάρχει. Τι άλλο είναι οι μυστικές οργανώσεις τύπου Μαφίας, που είναι τόσο κοινές σε όλη τη Νότια Ευρώπη, εκτός από ενδείξεις αυτού του πνεύματος;! Και ποια είναι η υποβόσκουσα αρχή της μονομαχίας σε οποιαδήποτε μορφή της (από την ένοπλη διαμάχη έως τη μάχη σώμα με σώμα), παρά το πνεύμα της άμεσης εκδίκησης, μια επιθυμία για να εκδικηθεί προσωπικά μια προσβολή ή μια ζημία, φανταστική ή αληθινή να την εξαλείψει ο ίδιος ο θιγόμενος, ακόμα και με το αίμα του ανταγωνιστή. Είναι αυτό το πνεύμα που ενεργοποιεί τον οργισμένο σύζυγο όταν βλέπει κάποιον «ληστή της τιμής και της ευτυχίας» του. Είναι αυτό το πνεύμα που «δημιουργεί» όλες αυτές τις θηριωδίες της «εκτός νόμου τιμωρίας», του φρενήρη όχλου που αποζητά να εκδικηθεί τον πενθόντα γονέα, τη νεαρή χήρα ή το εξοργισμένο παιδί.

Η κοινωνική πρόοδος, ωστόσο, τείνει να ελέγξει και να εξαλείψει την πρακτική της άμεσης, προσωπικής εκδίκησης. Στις αποκαλούμενες πολιτισμένες κοινότητες το άτομο, κατά κανόνα, δεν εκδικείται προσωπικά για τις αδικίες. Έχει αναθέσει τα «δικαιώματά» του στα χέρια του Κράτους, της κυβέρνησης και είναι ένα από τα «καθήκοντα» του (Κράτους) να εκδικηθεί για τις αδικίες των πολιτών του, τιμωρώντας τους ενόχους. Έτσι

βλέπουμε ότι αυτή η τιμωρία, ως κοινωνικός θεσμός, δεν είναι παρά μια άλλη μορφή εκδίκησης, με το Κράτος στο ρόλο του μοναδικού νόμιμου εκδικητή στη συλλογική ζωή – το ίδιο καλά προσδιορισμένο πνεύμα βαρβαρότητας, αλλά μεταμφιεσμένο. Οι ποινικές εξουσίες του Κράτους, θεωρητικά συνίστανται κυρίως, για το σύνολο που ονομάζεται οργανωμένη κοινωνία με την αρχή πως «η ζημιά σε έναν/μία, τους αφορά όλους» σε μια κοινωνία αδικημένων που ως σύνολο επιτίθεται. Ο ένοχος πρέπει να τιμωρηθεί προκειμένου να εκδικηθεί η εξοργισμένη κοινωνία, ώστε «να δικαιωθεί το μεγαλείο του Νόμου». Η αρχή, πως η τιμωρία πρέπει να είναι επαρκής για το έγκλημα που έγινε, εξακολουθεί να αποδεικνύει τον αληθινό χαρακτήρα των ιδρυμάτων για την ποινική τιμωρία – φανερώνει το πνεύμα της Παλαιάς Διαθήκης του «οφθαλμός αντί οφθαλμού, οδόντα αντί οδόντος». Ένα πνεύμα που είναι ακόμα παρόν στις λεγόμενες πολιτισμένες χώρες, όπως η μαρτυρική θανατική ποινή^[2]: μια ζωή για μια ζωή. Ο «εγκληματίας» δεν τιμωρείται για το αδίκημα, ως τέτοιο, αλλά αναλόγως με τη φύση, τις συνθήκες και το χαρακτήρα του αδικήματος, ιδωμένο από την κοινωνία – με άλλα λόγια, η φύση της ποιηής υπολογίζεται έτσι ώστε να ελεγχθεί η ένταση του τοπικού πνεύματος εκδίκησης, που προκάλεσε το αδίκημα.

Αυτή είναι λοιπόν η φύση της τιμωρίας. Εντούτοις, κατά περίεργο τρόπο (ή ίσως και φυσιολογικό) τα αποτελέσματα που επιτυγχάνονται από τα σωφρονιστικά ιδρύματα είναι εντελώς αντίθετα από αυτά που επιδιώκονται. Η σύγχρονη μορφή της «πολιτισμένης» εκδίκησης σκοτώνει (μιλώντας μεταφορικά) τον εχθρό του κάθε μεμονωμένου πολίτη, αλλά γεννά στη θέση του τον εχθρό όλης της κοινωνίας. Ο φυλακισμένος του Κράτους δεν θεωρεί πλέον το άτομο, στο οποίο έκανε κακό, ως συγκεκριμένο εχθρό του, όπως έκαναν οι βάρβαροι, φοβούμενος την οργή και την εκδίκηση του αδικημένου. Αντ' αυτού, βλέπει το Κράτος ως τον άμεσο τιμωρό του – στους εκπροσώπους του νόμου βλέπει τους προσωπικούς του εχθρούς. Αυτός θρέφει την οργή του και γεμίζει με άγριες σκέψεις το μυαλό του. Το μίσος του στρέφεται στα άμεσα υπεύθυνα άτομα (κατά τη γνώμη του) για τη δυστυχία του: τον αστυνόμο που τον συνέλαβε, τον δεσμοφύλακα, τον εισαγγελέα, το δικαστή και τον ένορκο. Σταδιακά διευρύνει αυτή τη λίστα και ο άτυχος φουκαράς γίνεται ένας εχθρός ολόκληρης της κοινωνίας. Έτσι, από τη μία τα σωφρονιστικά ιδρύματα προστατεύουν την κοινωνία από τον κρατούμενο όσο αυτός παραμένει μέσα, ενώ καλλιεργούν, από την άλλη, τα μικρόβια του κοινωνικού μίσους και της εχθρότητας.

Στερείται την ελευθερία του, τα δικαιώματα και τη χαρά της ζωής – όλες οι φυσικές παρορμήσεις του, καλές και κακές, καταπιέζονται. Υπόκειται ταπεινώσεις και πειθαρχείται με σκληρές και συχνά απάνθρωπες μεθόδους και γενικά προσβάλλεται και κακοποιείται από επίσημα κτήνη τα οποία απεχθάνεται και μισεί. Ο νεαρός κρατούμενος, εντελώς ταλαιπωρημένος, φτάνει να αναθεματίζει για τη γέννησή του τη γυναίκα που τον γέννησε και όλους όσοι είναι υπεύθυνοι, στα μάτια του, για τη δυστυχία του. Αποκτηνώνεται από τη μεταχείριση που δέχεται και εξεγείρεται βλέποντας τον εαυτό του να εξαναγκάζεται να βρίσκεται στη φυλακή. Όποια ανθρωπινότητα [όρος κανονικά μεταφράζεται ως «ανδρισμός»] διέθετε, εξαλείφεται σύντομα με την «πειθάρχηση» του. Η ανίσχυρη οργή και πικρία του μετατρέπονται σε μίσος προς τους πάντες και τα πάντα, που η έντασή του αυξάνεται όσο περνούν τα χρόνια της δυστυχίας του. Εκκολάπτει τα βάσανά του και η επιθυμία του να εκδικηθεί αυξάνει, μέχρι αυτές οι απροσδιόριστες τάσεις του, ίσως, μετατραπούν σε ισχυρές αντικοινωνικές επιθυμίες, οι οποίες αυξανόμενες σταδιακά θα γίνουν ένας σταθερός προσδιορισμός της ζωής

του. Η κοινωνία τον έχει κάνει έναν παρία· είναι ο φυσικός της εχθρός. Κανείς δεν είχε δείξει σ' αυτόν καλοσύνη ή έλεος· θα είναι αμείλικτος με τον κόσμο.

Ύστερα αποφυλακίζεται. Οι πρώην φίλοι του τον απορρίπτουν· οι γνωστοί του πλέον δεν τον αναγνωρίζουν· η κοινωνία κουνά το δάχτυλο στον πρώην κατάδικο· αντιμετωπίζεται με χλευασμό, απέχθεια και περιφρόνηση· είναι δύσπιστος και προσβαλλόμενος. Δεν έχει λεφτά και δεν υπάρχει κάποιο φιλανθρωπικό ίδρυμα για την «ηθική λέπρα». Αναγνωρίζει στον εαυτό του τον Ισμαήλ[3] της κοινωνίας, με τα χέρια όλων να στρέφονται εναντίον του και αυτός να στρέφει τα χέρια του εναντίον όλων των άλλων.

Οι ποινικές και προστατευτικές λειτουργίες των φυλακών διαψεύδουν έτσι τον αρχικό τους σκοπό. Η λειτουργία τους δεν είναι απλά μη αποδοτική, αλλά χειρότερα από άχρηστη· είναι κατηγορηματικά και απολύτως επιζήμια για τα συμφέροντα της κοινωνίας.

Δεν υπάρχει κάποιο καλό από το αναμορφωτικό στάδιο των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Ο ποινικός χαρακτήρας όλων των φυλακών (σπίτια εργασίας[4], αναμορφωτήρια, κρατικές φυλακές) αποκλείει κάθε πιθανότητα σωφρονιστικής φύσης. Η ετερόκλητη μίξη των κρατουμένων στο ίδιο ίδρυμα, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η σχέση των κρατουμένων με την εγκληματικότητα, μετατρέπει τις φυλακές σε πραγματικά σχολεία εγκλήματος και ανηθικότητας.

Το ίδιο ισχύει και στα αναμορφωτήρια. Αυτά τα ιδρύματα, ειδικά σχεδιασμένα για να αναμορφώνουν, παράγουν κατά κανόνα τον αισχρότερο εκφυλισμό. Ο λόγος είναι προφανής. Τα αναμορφωτήρια, όπως και οι συνηθισμένες φυλακές, ασκούν φυσικό περιορισμό και είναι ξεκάθαρα σωφρονιστικά ιδρύματα. Η ίδια η ιδέα της τιμωρίας αποκλείει κάθε αληθινή αναμόρφωση. Η αναμόρφωση η οποία δεν προέρχεται από την εθελούσια παρόρμηση του κρατουμένου, η οποία χάνεται λόγω φόβου (τον φόβο των συνεπειών και της πιθανής τιμωρίας) δεν είναι αληθινή αναμόρφωση· χάνει τα κύρια χαρακτηριστικά της και σύντομα όπως συμβαίνει με τον φόβο έχει νικηθεί ή απελευθερώνεται προσωρινά απ' αυτόν· η επίδραση της ψευδοαναμόρφωσης θα χαθεί σαν καπνός. Η καλοσύνη από μόνη της είναι πραγματικά αναμορφωτική, αλλά αυτό το ποιοτικό στοιχείο είναι μια άγνωστη παράμετρος για την μεταχείριση των κρατούμενων, τόσο των νεαρών όσο και των μεγαλύτερων.

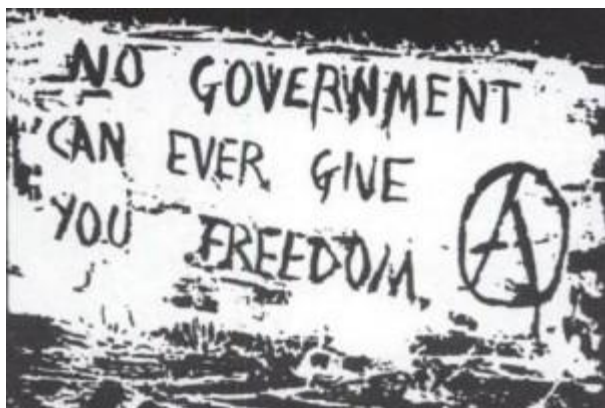
Κάποτε διάβασα την έκθεση για ένα αγόρι, δεκατριών ετών, που ήταν αλυσοδεμένος, μέρα και νύχτα για τρεις συνεχόμενες εβδομάδες, του οποίου το αδίκημα ήταν η απόπειρα διαφυγής από το Ουέσττσεστερ (Westchester) της Νέας Υόρκης, το Σπίτι για Άπορα Παιδιά (υπόθεση Εβδομάδων, του επιθεωρητή Πιρς, Χριστούγεννα 1895). Αυτή δεν ήταν σε καμιά περίπτωση μια εξαίρεση σε αυτό το ίδρυμα. Ούτε ο ποινικός-τιμωριστικός χαρακτήρας του είναι εξαίρεση. Δεν υπάρχει μια απλή φυλακή ή αναμορφωτήριο στις ΗΠΑ που, είτε το μαστίγωμα και οι ροπαλιές, ή το κλείσιμο με ζουρλομανδύα, η απομόνωση και η μειωμένη διατροφή (ημι-ασιτία) δεν ασκούνται τέτοιου είδους πρακτικές πάνω στους δυστυχείς φυλακισμένους. Ωστόσο δεν υπάρχει αναμορφωτήριο, κατά κανόνα, που να χρησιμοποιεί «μέσα πειθούς» όπως αυτά του περίφημου Μπροκγουέι (Brockway), της Ελμίρα στη Νέα Υόρκη, το μαστίγωμα όμως «δουλεύεται» σε ορισμένες, όπως και η ασιτία και το μπουντρούμισμα, είναι μόνιμοι θεσμοί σε όλα αυτά.

Πέραν του ποινικού χαρακτήρα των αναμορφωτηρίων και την εξευτελιστική επίδραση της στέρησης της ελευθερίας και της απολαυστικής εξάσκησης του νεανικού μυαλού, οι σχέσεις μέσα σ' αυτά τα ιδρύματα αποκλείουν, στις περισσότερες περιπτώσεις, στο σύνολό της την αναμόρφωση. Ακόμη δεν γίνεται καμιά προσπάθεια στα αναμορφωτήρια για να καταταχθούν οι φυλακισμένοι σύμφωνα με τη σχετική βαρύτητα των αδικημάτων τους, που απαιτούν διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης και κατάλληλης παρέας. Στα αποκαλούμενα σχολεία αναμόρφωσης και τα αναμορφωτήρια, παιδιά όλων των ηλικιών (από 5 έως 25) κρατούνται στα ίδια ιδρύματα, συγκεντρωμένα για διάφορους σκοπούς εργασίας, μάθησης και θρησκευτικών τελετών, και επιτρέπεται να σμίγουν στα γήπεδα και να συνδέονται στους κοιτώνες. Οι φυλακισμένοι συχνά ταξινομούνται ανάλογα με την ηλικία ή το ανάστημα τους, αλλά δεν δίνεται καμιά σημασία σε ότι αφορά την εξαχρείωσή τους. Ο παραλογισμός αυτών των μεθόδων δεν μπορεί παρά να εκπλήσσει. Παύση και σκέψη. Ο νεαρός ένοχος που πιθανότατα είναι τέτοιος λόγω των κακών συναναστροφών, τοποθετείται μεταξύ των πιο εκλεκτών κακών και αναμένεται να αναμορφωθεί! Και οι πατεράδες και μανάδες της χώρας κοιτούν ήρεμα και είτε προάγουν άμεσα αυτού του είδους την τρέλα, είτε με τη σιωπή τους εγκρίνουν και ενθαρρύνουν τις ενέργειες του Κράτους για την εκτροφή εγκληματιών. Αλλά έτσι είναι η ανθρώπινη φύση (ορκιζόμαστε πως είναι μέρα παρά το ότι είναι θεοσκοτεινά)· το παλιό πνεύμα του «πιστεύω γιατί είναι παράλογο» (credo quia absurdum est).

Είναι αναγκαίο, ωστόσο, να ψηλαφήσουμε διεξοδικά την επιρροή στη διαφθορά αυτών που είναι διαποτισμένοι από το έγκλημα, πάνω σε αυτούς που είναι περισσότερο αθώοι. Δεν είναι απαραίτητο να συζητήσουμε κι άλλο τους ισχυρισμούς για την αναμόρφωση των αναμορφωτηρίων. Το γεγονός πως το 60% του πληθυσμού των ανδρικών φυλακών των ΗΠΑ είναι απόφοιτοι των «Αναμορφωτηρίων», αποδεικνύει πως τα επιχειρήματα για αναμόρφωση σε αυτά είναι τελείως αβάσιμα. Οι σπάνιες περιπτώσεις που νεαροί κρατούμενοι έχουν πραγματικά αναμορφωθεί δεν είναι σε καμία περίπτωση λόγω της «ευεργετικής» επίδρασης της φυλάκισης και του ποινικού περιορισμού, αλλά μάλλον από τις έμφυτες δυνάμεις^[5] του ίδιου του ατόμου.

Αναμφίβολα, δεν υπάρχει κανένας άλλος κοινωνικός θεσμός ή ίδρυμα ανάμεσα στα διαφοροποιημένα «επιτεύγματα» της σύγχρονης κοινωνίας, το οποίο, παράλληλα να αναλαμβάνει έναν εκ των σημαντικότερων ρόλων για τις τύχες της ανθρωπότητας, και να έχει αποδειχτεί μια από τις πιο οικτρές αποτυχίες, εκτός των ποινικών φυλακών. Εκατομμύρια δολάρια ξοδεύονται ετησίως σε όλο τον «πολιτισμένο» κόσμο για τη συντήρηση αυτών των ιδρυμάτων, εκτός των χρόνιων μαρτυριών για πρόσθετη χρηματοδότηση για την βελτίωσή τους, όμως τα αποτελέσματα τείνουν προς μια οπισθοδρόμηση αντί για μια πρόωθηση του σκοπού για τον οποίο φτιάχτηκαν.

Τα χρήματα που δαπανώνται ετησίως για την συντήρηση των φυλακών θα μπορούσαν να επενδυθούν, με περισσότερο κέρδος και λιγότερες ζημιές, για κρατικά ομόλογα του πλανήτη Άρη, ή για το βυθό του Ατλαντικού. Καμιά ποσότητα ποινών δεν μπορεί να αποτρέψει το έγκλημα, μέσα στις παρούσες συνθήκες, εντός κι εκτός των φυλακών, εφόσον οδηγεί τους ανθρώπους σε αυτές.

Πηγή

---

[1] Καταγωγή από το Τσερκάσι της Ουκρανίας.

[2] Όταν γράφτηκε το κείμενο, η θανατική ποινή ήταν ευρέως διαδεδομένη. Περνώντας όμως και στη σημερινή «παγκόσμια κοινωνία» θα δει κάποιος σε διάφορα μέρη του κόσμου (όπως στις δημοκρατικές ΗΠΑ) να εξακολουθεί να εφαρμόζεται αυτού του είδους η ποινή.

[3] Αναφέρεται στον βιβλικό Ισμαήλ. Γιος του Αβράαμ, από γυναίκα η οποία ήταν δούλα της (στείρας) Σάρα. Όταν η Σάρα γέννησε τον Ισαάκ ο Αβράαμ έδωσε τον Ισμαήλ μαζί με την μητέρα του. Τέλος πάντων, ένα κλαυιάτικο παραμύθι από τη Βίβλο.

Περισσότερα: http://www.jesuslovesyou.gr/Bible_club/Encyclopedia/People/Women/A/Hagar.htm

[4] Εδώ ο όρος είναι “workhouses”. Είναι στην ουσία φυλακές στις οποίες οι κρατούμενοι εργάζονται, σαν να εργάζονταν σε ένα εργοστάσιο. Παραμένουν φυλακισμένοι πάντως.

[5] Ένα σχετικό κείμενο για τις έμφυτες δυνάμεις βρίσκεται [εδώ](#).